

»Postava želodca je močnejša kot vse druge postave«

Mojca Šorn, *Pomanjkanje in lakota v Ljubljani med veliko vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2020. 303 strani. (Zbirka Razpoznavanja/Recognitiones; 42)

»Kmetica prodaja jajca po znatno višji od določene cene in gospodinja, ki nakupuje, ji zato zagrozi s policajem. Kmetica ji odbrusi, da naj kar iz policaja naredi Eierspeis, pobere košaro in odide.«

»Zakaj v Ljubljani primanjkuje mleka? Ker v prehranjevalnem uradu sedijo sami biki.«

Opisa, povzeta po dnevniških zapisih Frana Milčinskega, nista edina humorna vložka v obravnavanem delu dr. Mojce Šorn, znanstvene sodelavke Inštituta za novejšo zgodovino. Še več jih je, nekaj tudi v likovni obliki. A to seveda ni prva odlika monografije avtorice o nadlegah in težavah Ljubljančanov v času prve svetovne vojne. In tudi ne najpomembnejša. Te so vidne v obdelavi teme, ki je bila za Ljubljano že delno raziskovana. Tematike se loti sistematično, z navedbo že znanega, kombiniranega z obdelavo novih arhivskih virov, časopisnih vesti in dnevniških zapisov, domače in tuje literature. Postavi jo v časovni in krajevni okvir. S prikazom preskrbe Ljubljane pred prvo svetovno vojno, katere pomanjkljivosti se pokažejo med vojno, in s predstavitvijo vojnega sistema preskrbe v Avstriji ustvari uvod za glavna štiri poglavja.

V poglavju Preskrba Ljubljane med prvo svetovno vojno in neposredno po njej strukturo besedila določajo leta vojne. Vsakemu se avtorica posveti posebej. Prikaže pravno osnovo ravnanja države na

področju preskrbe z živili, stanje v državi, nato se posveti stanju v Ljubljani in okolici. Obdela vsako posamezno živilo, našteva, s katerimi ukrepi, ki so bili v pristojnosti ljubljanskega magistrata, je ta skušal blažiti položaj, ki so ga povzročale nezadostne, od države določene količine najnujnejšega za preživetje. Prikaže kaznovalno politiko pri prestopkih, povezanih s preskrbo. Naslovi podpoglavij o posameznih letih so citati, povzeti iz virov. Z njihovo izbiro je avtorici uspelo zgovorno ponazoriti tisto, o čemer poglavja govorijo. »Naša država ima za mnogo mesecev dovolj žita na razpolago,« so zatrjevali leta 1914, »Varčujte z živili /.../« so spodbujali leta 1915 in »V deželi vlada lakota in pomanjkanje« so ugotavljali leta 1918. V razmerah čedalje večjega pomanjkanja je tudi dobrodelna dejavnost postajala vse skromnejša. Tudi naslovi sami posameznih razdelkov znotraj samega leta so zgovorni. V vseh se pojavlja naslov *Uredbe, omejitev in prepovedi*, le leta 1918 ga ne več. Razlog je očiten. V tem letu sploh ni več sprejetih velikih zakonodajnih določil glede preskrbe, saj so že obstoječa bila brez pomena ob poraznem stanju zalog živil. Razmere so postale

nevdržne, nezadovoljstvo se je pokazalo tudi z demonstracijami žensk.

Ob koncu vojne se je zamenjal naslov, na katerega so se iz Ljubljane obračali v želji pridobitve živil. Dunaj je zamenjal Zagreb in iz Hrvaške so pričakovali predvsem žito. Del poglavja, ki govori o stanju po koncu vojne, pokaže, kako je politično navdušenje za združitev s Hrvati dušilo razočaranje nad njimi ob pošiljkah slabih in pokvarjenih živil, ki so jih na zahteve iz Ljubljane poslali iz Hrvaške.

V četrtem delu navaja povečan pomen žensk v družbi, prikazovanje tujih zgledov glede uživanja manj uporabljanih sestavin jedi (krompirjeva moka, koruzna moka), podrobnosti iz vsakdana, nasvete za prehrano, tudi tako bizarne primere kot je npr. kuhana solata, prikazuje čedalje večjo draginjo. Prikaže nove strategije preživljanja, nato prej malo ali večinoma sploh ne uporabljana živila in nadomestke za živila. Pri omembi kuhanja v času pomanjkanja ne gre mimo Varčne kuharice Marije Remec, v kateri prevladujejo recepti za jedi iz krompirja ter koruzne, ajdove in ječmenove moke pa tudi mešanic stročnic. To so bile v času vojne relativno bolj dostopne sestavine. Predstavi recepte, ki pred vojno niso bili poznani. Nekaj pozornosti nameni tudi Jakobu Dimniku, slovenskemu učitelju, ki je gospodinjam poleg nasvetov o izbiri do tedaj manj uporabljanih vrst živil namenil tudi nekaj nasvetov o uporabi ostankov hrane. Posebno poglavje je bila proizvodnja nadomestkov, ki se je široko razmahnila v Nemčiji, v manjši meri pa ji je sledila tudi avstrijska politika. Nemška vlada je vodila njihov register in marca 1918 so na njem beležili 11.000 nadomestkov, med katerimi je bilo kar 837 različnih tipov nadomestkov klobas. Pri tem so svoj polet dobili goljufi, ki so brezvestno jemali denar za npr. »jajčni nadomestek«, ki ni bil nič drugega kot obarvana moka ali za »nadomestni poper«, ki je vseboval 85 odstotkov pepela. Nekateri pa so v nadomestke mešali celo strupene sestavine. Najbolj zanimivi med 35 nadomestki za kavo, živilo, brez katerega bi se sicer dalo preživeti, so bili deli rastlin (peteršiljeve korenine, zelena, repa, repini, jabolčni in krompirjevi olupki, bezgova in semena, želod, kostanj, bučna in robidične peške). Navedenim receptom in nadomestkom v pomoč so bila tudi predavanja o ustvarjanju zaloga hrane in njihovi pravilni hrambi.

Oblasti so prebivalcem svetovale, naj gojijo zelenjavo povsod, kjer se da. V Ljubljani so se prve vojne njive pojavile spomladi 1915, naslednje leto pa so se iz obronkov mesta razširile v samo središče. A je ta samooskrba mnogim sivila lase, saj so za premik pridelka potrebovali dovoljenje (kar je prineslo ure in ure čakanja na uradih), ob prejemu katerega pa so morali oddati nakaznice za živilo in se odreči preskrbi, ki so je bili deležni od mestne aprovizacije. In če so mestne oblasti desetletja pred tem iz mest izrinjale rejo domačih živali, so jo med prvo svetovno vojno znova propagirale. Med množico živali, ki naj bi jih redili po mestih v tujini, so Ljubljančani ostajali pri kokoših. Glede propagiranja lova na vrane, »*katerih meso da je jako okusno in ki daje posebno dobro juho*« pa avtorici ni uspelo pridobiti podatkov.

Ob nemoči državnih in lokalnih oblasti, da bi poskrbela za redno preskrbo, so se meščani zatekali na podeželje. Milčinski si je zapisal: »/.../ *kako ugodno je, da ima človek kmetsko žlahto*.« Meščani pri romanjih z nahrbtniki na deželo za denar niso dobili ničesar, le za blago kot npr. tobak, sladkor ali kavo. Žandarji so prežali na srečneže, ki so se s težko izpogajanim živežem vračali v mesto in jim ga zaplenili. Kljub začasni omilitvi nadzora je prepoved zasebnega preskrbovanja za nekatera živila ostala v veljavi do konca vojne. A vojna je izčrpala tudi podeželje, zato so se meščani morali po blago podati na črni trg, kjer pa je bilo zanj potrebno odšteti večkratnike uradnih cen.

Poglavje z naslovom »*Varuj se bolezni*« avtorica začenja z ukrepi, ki so jih oblasti že pred in ob začetku vojne razglašale v skrb pred nalezljivimi boleznimi, ki bi jih lahko prinesli premiki vojakov. Z današnjega stališča varovanja zasebnosti, zlasti občutljivih osebnih podatkov, je zanimiv podatek, da je bilo odrejeno, da je potrebno hiše ali stanovanja bolnikov s kužnimi boleznimi označiti s tablami, na katerih je bilo z dobro čitljivimi črkami napisano ime bolezni. Ščasoma pa se je izkazalo, da je zdravje ljudi bolj kot nalezljive bolezni ogrožalo pomanjkanje hrane. Leta 1917 je bil posameznik v Ljubljani deležen le 600 do 800 kalorij dnevno, kadar pa ni bilo rednega dovoza hrane, pa celo samo 300 kalorij na dan. Pomanjkanje in lakota sta bila vzrok večje smrtnosti, ki se je v Ljubljani s predvojne 14,9 promila dvignila na 18,1 v letu 1918.

Posledice slabe prehrane so se posebej kazale pri otrocih in mladostnikih, ki so posledice nosili celo življenje. Tuberkuloza, tipična bolezen pomanjkanja, je v zadnjem letu vojne po številu žrtev presegla vse druge bolezni. V Ljubljani so se med vojno po 22 letih pojavile tudi črne koze, ob njej še kolera in griža, pa tudi pegasti tifus, do tedaj v naših krajih nepoznan. Kljub velikemu strahu so našteje bolezni povzročile relativno malo smrti. Vsekakor veliko manj, kot jih je vzela španska gripa. V Ljubljani so v Deželno bolnico prvo bolnico s špansko gripo sprejeli 16. avgusta 1918, jeseni pa so v sklopu drugega vala, ki je vrhunec dosegel oktobra, prebivalci slovenskih dežel že množično zbolevali. Tretji val španske gripe je v letih 1919 in 1920 med Slovenci skupaj terjal 1410 smrtnih žrtev. Po končani vojni sta še nekaj let vladala visoka umrljivost in nizka rodnost. Med boleznimi so prevladovali griža, tuberkuloza in pegasti tifus.

Zadnje poglavje avtorica nameni orisu odnosov med ljudmi, s someščani, med meščani in vaščani, opisu njihovih pogledov na sodržavljanje in oblasti. V čedalje večjem pomanjkanju osnovnih življenjskih potrebščin, zlasti moke in kruha, se je med ljudmi pojavljalo vse večje nezadovoljstvo. Za nastali položaj so iskali krivca. Našli so ga v mestni oblasti. Ta se je izgovarjala na lastno nemoč zaradi slabega ukrepanja dežele in države. Država pa je zopet prenašala razloge za stanje na antanto in njeno blokado ter na Ogrsko, ki je zadrževala

kmetijske pridelke zase. Drugi zaveznik, ki je zaradi premajhne pomoči padel v nemilost v ljudskih očeh, je bila Nemčija: po sklenitvi brest-litovskega miru in dovozu žita vanjo iz Ukrajine so še bolj zaživele že prej prisotne obtožbe, da pri preskrbi iz zasedenih pokrajin Nemčija namenja Avstro-Ogrski manjše deleže. Meščani so se pritoževali tudi čez svoje rojake na podeželju. Ti so v spremenjeni situaciji večkrat uživali ob ponižnosti, še pred vojno nad kmeti vzvišenih, hrano iščočih meščanov. Razmere so slabšale odnose tudi med prodajalci in njihovimi strankami. Slednje so sumničile prve, da namerno ustvarjajo pomanjkanje in kopičijo zaloge ter namerno, z željo po čim večjem zaslužku, slabšajo kvaliteto živil in jih, večkrat upravičeno, obtoževali vzvišenosti, arogantnosti in protežiranja posameznih kupcev. Ob vsem tem so se kupci jezili tudi nad neskončnimi urami, preživetimi v vrstah. Med čakanjem v njih je večkrat prišlo do prerivanja, nemirov in tudi poškodb, katerih žrtve so bili tudi otroci. Ob odsotnosti moških in skrbi gospodinj za dom je namreč bila šolskim in tudi predšolskim otrokom določena vloga čakanja v vrstah.

Če smo začeli z Milčinskim, pa z njim še zaključimo. Novembra 1916 je v svoj dnevnik zapisal: *»Kako smo shujšali. /.../ Če je vsak Ljubljančan shujšal povprečno za 3 kg, vrže kalo pri 40.000 120.000 kg ali 12 vagonov.«* A vojna se je končala šele čez dve leti!

Bojan Himmelreich